Vol 5 Issue 12 Jan 2016

ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Manichander Thammishetty
Ph.d Research Scholar, Faculty of Education IASE, Osmania University, Hyderabad.

Mr. Dikonda Govardhan Krushanahari
Professor and Researcher ,
Rayat shikshan sanstha's, Rajarshi Chhatrapati Shahu College, Kolhapur.

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.org

Indian Streams Research Journal
International Recognized Multidisciplinary Research Journal
ISSN No : 2230-7850 Impact Factor : 3.1560 (UIF) [Yr. 2014]

ISSN: 2230-7850 Impact Factor : 3.1560(UIF) Volume - 5 | Issue - 12 | Jan - 2016

भारतीय संविधानाची वर्तमानकालीन आवश्यकता आणि वास्तवता (सामाजिक आणि राजकीय विश्लेषणात्मक अभ्यास)

विरेंद्र मुरलीधर घरडे
सहा. प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
गंगामाई एज्यु. ट्रस्टचे कला, वााणिज्य, विज्ञान महाविदयालय नगांव ता.जि.धुळे (*महाराष्ट्र*)

सारांश–

26 जानेवारी 1950 रोजी भारतीय संविधान लागू होउन प्रथम इंग्रजांच्या नियम व कायदयांची गुलामगिरी झुगारून स्वतंत्रयपणे आपल्या सामाजिक, अर्थिक, राजकीय, धार्मिक, सांस्कृतिक,प्रशासकिय जीवनात जगू लागल्याने आपल्या व्यक्तीमत्व विकासाची त्याच अनुषंगाने राष्ट्रविकासाची संधी याच संविधानाने मिळवून दिल्यामुळेच संविधानाचे महत्व नाकारता येत नाही. याच संविधानामुळे भारताला जागतिक स्तरावरील एक मोठी शक्ती म्हणून उदयास आल्याची संधी मिळाली. त्याचबरोबर या देशाचा इतिहास वर्तमान काळात तेवत ठेवायचे काम भारतीय संविधान करेलच हे अटळ सत्य आहे हे देखील नाकारून चालणार नाही.

मुख्य शब्द – ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, उद्देषपत्रिका, घटनादुरूस्ती, मुलभूत हक्क व अधिकार, न्यायालयीन पुर्नविलोकन, केंद्र व राज्य संबंध, कल्याणकारी राज्य, सत्तेचे विकेंद्रीकरण)

प्रस्तावना –

संविधान किंवा राज्यघटना म्हणजे देशाचा राज्यकारभार चालविण्याासाठी केलेली नियंमाची गोळाबेरीज होय.संविधानच जनतेला सुखी ,समाधानी व शांततापूर्ण जीवन प्रदान करू शकते. संविधान विरहीत देशात अराजकता व बेशिस्तपणा मोठया प्रमाणात निर्माण होवू शकतो हे देखील तेवढेच अटळ सत्य असल्यामुळेच अन्याय, अत्याचार व जुलमी सत्तेवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी व एकुण जनतेच्या सामाजिक कल्याण व विकासासाठी देशात संविधान असणे आवश्यक आहे भारताचे संविधान तयार करतांना संविधानकर्त्यांनी देशातील सामाजिक , अर्थिक , राजकिय , धार्मिक , सांस्कृतिक परिस्थितीचा सारासार विचार केला त्याचबरोबर इतर देशातील चांगल्या गोष्टींचा विचार करून भारताला एक चांगले संविधान देण्याचा प्रयत्न घटनाकारांनी केला. म्हणून आधुनिक काळातील वर्तमान परिस्थितीत समाजविकासासाठी घटनेचा कसा उपयोग कसा करता येईल याचा अभ्यास या शोधनिबंधात करण्यात आला आहे.

संशोधन पध्दती –

प्रस्तुत शोधनिंबधासाठी विश्लेषणात्मक संशोधन पध्दतीचा उपयोग करण्यात आला आहे. त्याचबरोबर संशोधनासाठी दुययम स्त्रोत ग्रंथ , पुस्तके, नियतकालिके याचा देखील उपयोग करण्यात आला आहे.

गृहितक –

1) भारतीय संविधानाने व्यक्तिच्या मुलभूत अधिकार व हक्काचे संरक्षण केले आहे.
2) याच संविधानाने भारताला आंतरराष्ट्रीय स्तरावर विकसनशील राष्ट्र म्हणून उदयांस आणले आहे.
3) समानसंधी आणि व्यक्तिविकासासाठी चालना देण्यास भारतीय संविधान यशस्वी झाले.
4) संविधानाची उददेशपत्रिका म्हणजे सक्षम राष्ट्राच्या निर्मितीचा पायाच आहे.
5) भारतीय संविधान सर्वसमावेशक असून व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्व विकासाचा स्त्रोत आहे.
6) भारतीय संविधान समता , न्याय, स्वातंत्र्य, आणि राष्ट्रीय एकात्मता व अखंडतेची समर्थन करणारे असल्यामुळे शासनाची धोरणे देखील समाजकल्याणकारी व हितकारी आहे.

उद्देश –

भारतीय संविधानाचे वर्तमानकालीन महत्व व आवश्यकता समाजाला पटवून देउन संविधानाला जास्तीत जास्त विकासाभिमुख करणे हा उद्देश सदर शोधनिबंधाचा आहे.

महत्व –

भारतीय संविधानाच्या अभ्यासाला व त्याच्या कीयाशीलतेला राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय महत्व आहे कारण भारतीय संविधानामुळे आज भारत प्रगतीशील राष्ट्राकडून पुर्ण विकसित राष्ट्राकडे वाटचाल करत आहे.भारताकडे जगाचा पाहण्याचा दृष्टीकोन सकारात्मक झाल्याने याच संविधानाने भारताला जागतिक स्तराच्या श्रेष्ठ श्रेणीत पोहचवण्याचे मोठे योगदान दिल्याने या संविधानाचा आदर्श सर्व जगाने स्किारावा म्हणून या विषयाला महत्व प्राप्त होते.

विश्लेशण –

कोणत्याही देशाचा सक्षम पाया त्याची राज्यघटना असते. संविधान किंवा राज्यघटना केवळ नियमांचे कायदयाचे पुस्तकच नाही. त्यात केवळ कायदयाचे संहितीकरण झालेले नसते तर व्यापक अर्थाने राज्यघटना म्हणजे जीवन जगण्याचा सर्वोत्तम मार्ग आहे. याच भारतीय संविधानाच्या गाभ्यासंदर्भात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर लिहतात श्प्रत्येक व्यक्तीला अंगभुत मूल्य असते त्यामुळे स्त्री पुरूष , गरीब श्रीमंत , शिक्षीत.अशिक्षित, सबल.दुर्बल, स्पृश्य.अस्पृश्य यांसारख्या भेदभावांना विचारात न घेता प्रत्येकाला विकासाच्या संधी उपलब्ध झाल्या पाहिजे . एक व्यक्ती दुस–या व्यक्तीचे साधन म्हणून वापरली जावू नये. प्रत्येकाला समान स्वातंत्र्य असावे. व्यक्तीच्या स्वातंत्र्याचा संकोच करणा–या व्यक्तिचे व्यक्तिमत्व नष्ट करणा–या कोणत्याही अधिसत्तावादी सर्वकष तसेच निरंकुश राज्यपध्दतीस विरोध हा व्हायला हवा , राज्यकर्त्या व्यक्तिच्या लहरीनुसार राज्यकारभार चालता कामा नये. राज्य व्यक्तीचे नव्हे तर कायदयाचे हवे. हा विचार भारतीय संविधानाचा गाभा आहे.श1 16 व्या आणि 18 व्या शतकात लोकशाही निर्मिती होण्यासाठी अनेक प्रकारच्या चळवळी झाल्या. लोकशाहीच्या समर्थनातून पुढे असा विचार आला कि , राज्यघटना हाच देशाचा मुलभूत कायदा आहे. तरे सर्वश्रेष्ठ कायदा आहे अशा मुलभूत कायदयाची निर्मिती जनतेच्या प्रतिनिधी मार्फतच झाली पाहीजे या विचाराची सुरूवात प्रथम इंग्लंडमध्ये झाली. हा विचार हेनरी मेन यांनी इंग्लंडमध्ये मांडला. त्याच विचाराप्रमाणे जनमत देखील इंग्लंडमध्ये उभे राहिले. मात्र जनतेच्या प्रतिनिधीमार्फत संविधानाची निर्मिती या विचाराला व्यावहारीक मुर्तरूप सर्वप्रथम अमेरीका व फ्रांन्समध्येच प्राप्त झाले. कारण या देशात प्रथम संविधानाची निर्मिती जनतेच्या प्रतिनिधींनी अर्थात घटना समितीने केली. यां संदर्भात माजी पंतप्रधान प. नेहरूंचे विचार व्यापक व अर्थपूर्ण आहे. त्यांच्यामते प्रत्येक देश गतिशील असतो त्यांनी परिधान केलेली वस्त्रे नेहमीच त्यांच्या आवडीची , मान्यतेची असतात असे नव्हे , पण जेव्हा देशांतील नागरिक त्यांच्या आवडीची वस्त्रे निर्माण करण्याचा प्रयत्न करतात तेव्हा त्यांच्या अमुर्त विचारांना मुर्तरूप देण्यासाठी ज्या व्यक्तिचा समूह कार्यरत असतो त्यास घटना समिती असे म्हणतात. याच समूहातील व्यक्ति जनतेचे निर्वाचित सदस्य असतात.

भारतीय संविधान निर्मितीला एक विशिष्ठ इतिहास आहे. भारतीय संविधान हे विविध संघर्ष , अटीतटी वादविवाद , यांतून निर्माण झाले आहे. याच भारतीय घटना समितीची मागणी 1895 मध्ये स्वराज्य विधेयकांत पहावयांस मिळते. हे विधेयक लोकमान्य टिळकांनी तयार केले होते. 1922 मध्ये महात्मा गांधींनी भारतीय संविधान भारतीयांच्या इच्छेनुसार असेल असे मत मांडले. तर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात राष्ट्र संविधान निर्माण करू शकते पण संविधान राष्ट्र निर्माण करू शकत नाही ते नागरिकांवर अवलंबून असते. सर्व गोष्टी लिखित स्वरूपांत असत नाहीत. पण चांगल्या प्रथा, पायंडे आपण पाडू शकतो.2

1924 मध्ये मोतीलाल नेहरूंनी प्रथमच ब्रिटीशांकडे संविधान सभेची मागणी केली. पुढ कॉंग्रेसने भारतीय घटना समितीत सर्व विचाराचे प्रतिनिधीत्व करणा–या व्यक्तिचा समावेश असेल असा विचार स्विकारला. परंतु ब्रिटिशांनी या समितीला विरोध केला. कारण ब्रिटिशांच्या सत्तेत त्यांना जे विशेष अधिकार प्राप्त झाले होते ते समाप्त होतील अशी त्यांना शंका होती. परंतु दुस–या महायुध्दाची परिस्थिती लक्षात घेता आंतरराष्ट्रीय शक्तीशाली राष्ट्रांनी ब्रिटिशांना भारतींयासाठी भारतीयांची घटनासमिती हा विचार स्विकारण्यास भाग पाडले. आणि शेवटी 1942 च्या क्रिप्स योजनेच्या माध्यमांतून स्पष्ट केले की, भारतांत घटना समितीची निर्मिती केली जाईल. नंतर 1946 मध्ये कॅबिनेट मिशन योजना स्विकारण्यात आली. व घटना समिती निर्मितीच्या प्रक्रियेस व्यावहारीक पातळीवर सुरूवांत झाली.

घटना समितीची निर्मिती झाली पण तीच्या स्वरूपाच्या संदर्भात अनेक वाद निर्माण झाले होते. कॉंग्रेसच्या मते घटना समिती पूर्णतः सार्वभौम अधिकारसंपन्न संस्था आहे मात्र ब्रिटिश संसदेत विस्टन चर्चिल यांनी घटना समितीच्या वैधतेबद्दल प्रश्नचिन्ह निर्माण केले होते. कारण भारताच्या बाबतीत अंतिम सत्ता असणारी संस्था ब्रिटिश संसद होती. भारतीय घटना समितीच्या या स्थितीत 3 जुन 1946 च्या माउंट बेटन घोषणेमुळे पूर्ण परिवर्तन झाले. यां योजनेनुसार 1947 ला भारतीय स्वातंत्र्याचा कायदा करण्यात आला. या कायदयामुळे घटना समिती वैधानिक दृष्टीकोनांतून सार्वभौम झाली.

भारतीय घटना समितीच्या निर्मितीनंतर घटना समितीच्या कामकाजाची सुरूवात झाली. घटना समितीचे प्रथम अधिवेशन 9 डिसेंबर 1946 रोजी भारतीय संसदेच्या केंद्रीत कक्षात सुरू झाले व डॉ. सच्चिदानंद सिन्हा यांना अध्यक्षपदासाठी निवडण्यात आले. हि नियुक्ती तात्पुरती असून 11 डिसेंबर 1946 ला घटना समितीच्या बैठकीत डॉ. राजेंद्रप्रसाद यांनी कायम स्वरूपी अध्यक्ष म्हणून निवडण्यात आले. तर बी.एन.राव यांना घटना समितीचे संविधान सल्लागार म्हणून निवडण्यात आले. शेवटी 13 डिसेंबर 1946 रोजी पं. नेहरू यांनी घटनासमितीत उदिष्टांचा ठराव मांडला व तो 23 जानेवारी 1946 रोजी घटना समितीने स्विकृत केला. आपल्या ठरावांत त्यांनी स्पष्ट केले की भारत पूर्णतः सार्वभौम प्रजाकसत्ताक असल्यामुळे त्यानुसारच भारतीय घटनेची निर्मिती केली जाईल. यांत सर्व संस्थानिक व प्रातांचा समावेश करण्यात येईल , संघात असलेल्या प्रातांना स्वायत्तता असेल या समितीकडून अल्पसंख्यांक, मागासजाती व जमातीचे हित संरक्षण केले जाईल. देशाच्या सार्वभौमत्वाचे संरक्षण आंतरराष्ट्रीय राजकारणांतील सभ्य राष्ट्रांनी केलेल्या नियमांनुसारच होईल. नागरिकांना मिळणारी स्वातंत्र्ये त्याचा उपयोग सामाजिक नैतिकतेच्या चौकटीत राहूनच करता येईल. तसेच भारताचे कोणतेही कार्य मानवजातीच्या कल्याणासाठी असेल अशी श्रेष्ठ उदिष्टे डोळयासमोर ठेवून घटनासमिती कार्य करू लागली. यांच संविधानाबद्दल डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, श्संविधानाला राबविणे हे पूर्णपणे संविधानाच्या ढाच्यावर अवलंबुन असत नाही. संविधान विधीमंडळ, कार्यकारी मंडळ व न्यायमंडळ अशा सारखी साधने राष्ट्रांस देईल. या साधनाच्या कार्यवाहीची भिस्त जनतेवर व जनतेने आपल्या इच्छा व राजकारण चालविण्यास निवडलेल्या राजकिय पक्षावर आहे. गोष्टी चुकल्या तर आम्हांला निकृष्ट संविधान मिळाले म्हणून नव्हे तर माणूस अधम त्याचे कारण आहे.श्3

अशा या संविधानात जनतेच्या सार्वभौमत्वाला महत्व आहे. भारत हा हुकुमशाही प्रदान देश नसणारा असून तो लोकतांत्रिक जनराज्य व सार्वभौम असले अशाच लोकतंत्राबद्दल डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात -“My definition of democracy is ‘A’ form and method of Government where by revolutionary changes in the economic and scial life of the people are brought about without Blood shade . If Democracy can enable those who are running it to bring about fundamental changes in the social and economic life of the people and the people those changes without resorting to bloodshed then I say that there is democracy.”4 घटना समितीने जेव्हा हे संविधान बनविले तेव्हा त्यांनी राज्यघटनेत ताठरता राहणार नसून त्यात सहजासहजी बदल करता यावा म्हणून ती परिदृढ व परिवर्तनीय असेल असे धोरण स्विकारले. सर्व धर्माला मानाचे स्थान प्राप्त व्हावे व राज्याने सर्वधर्माचे संरक्षक बनण्यासाठी धर्मनिरपेक्षतेचे तत्व संविधानात सांगितले आहे. तसेच राजकीय सामाजिक. आर्थिक न्याय तत्व यांत आहे. विचार , उच्चार , समजुती , श्रध्दा आणि पुजा यांचे स्वातंत्र्य आहे. भारतीय सर्व नागरिकांना दर्जा व संधीची समानता त्याचबरोबर राष्ट्राचे ऐक्य आणि व्यक्तिची प्रतिष्ठा या संबंधी हमी देवून बंधुभाव निर्माण करण्याचे धोरण यांत ठरविले आहे यांच घटनेने समतेचे धोरण स्विकारून सामाजिक ऐक्य व समान दर्जा व संधी मिळवून देण्याचे मोलाचे कार्य घटनेने केले यांच समतेचे समर्थन करतांना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात. “I must here emphasis that this country is composed of different communities. All these communities are unequal in their status and progress. If they are to be brought to the level of equality than the only remedy is to adopt the principal of inequality and to give favoured treatment to those who are below the level”5

भारताच्या राष्ट्रीय आंदोलनाच्या इतिहासांत 26 जानेवारी या दिवसाला ऐतिहासिक महत्व आहे. कारण 26 जानेवारी हा दिवस स्वतंत्रता दिवस म्हणून ओळखला जातो. घटना समितीची शेवटची बैठक 24 जानेवारी 1950 रोजी झाली आणि यांच दिवशी डॉ. राजेंद्रप्रसाद यांची भारताचे राष्ट्रपती म्हणून निवड करण्यात आली. अशी श्रेष्ठ घटना निर्माण करण्यास 2 वर्ष 11 महिने 18 दिवसांचा कालावधी लागला. य कामासाठी त्यावेळेस 64 लक्ष रूपये खर्च झाले व संविधानाची 365 कलम निर्माण करण्यात आली. संविधानाच्या मसुदयावर एकूण 114 दिवस चर्चा झाली. समितीने तयार केलेला घटना मसुदा 1 फेब्रुवारी 1948 रोजी घटनाा समितीच्या अध्यक्षाकडे सोपविला व 26 नोव्हेंबर 1949 रोजी घटना समितीने घटनेच्या मसुदयास अंतिम स्वरूप दिले व यांच दिवशी घटनासमितीच्या अध्यक्षाने घटना मसुदयावर स्वाक्षरी केली व अंतिम राज्यघटना 26 जानेवारी 1950 पासून लागु झाली. 15 ऑगस्ट 1946 रोजी भारत स्वतंत्र झाला. त्यांचबरोबर ब्रिटीशांनी अडीचशे वर्षाची जुलमी राजवट नष्ट होवून भारतीय मुक्त आणि स्वतंत्र झाले. एक स्वतंत्र, नवीन राष्ट्र म्हणून स्वाभिमानाने जीवन जगण्याची आणि स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधुभावाच्या मुल्यावर आधारलेल्या लोकशाहीची प्रस्थापना करण्यासाठी लिखित राज्यघटनेची आवश्यकता भासू लागली. कारण घटनाकालीन मॉडेल राज्यघटनेच्या माध्यमांतून निर्माण करणे महत्वाचे होते. कारण सर्व भारतीयांना एकसुत्रात बांधुन सर्वांचा विकास हे ध्येय डोळयासमोर ठेवून मसुदा समितीच्या सदस्यांनी एक श्रेष्ठ राज्यघटना देण्याचा संपूर्ण प्रयत्न केला आहे.

भारतीय संविधान हे लिखित स्वरूपाचे आहे 395 कलमे, परिशिष्टे व 22 भागात ही घटना विभागली आहे. त्यामुळे जागतिक स्वरूपांत लिखित राज्यघटना म्हणून सर्वात मोठी राज्यघटना आहे. सदर घटना भारतीयांना तारूण नेणारी आणि संकटसमयी एकीचे बळ दाखवणारी ही घटना असल्यामुळे जागतिक स्तरावर या संविधानाचे महत्व आगळेवेगळे आहे. म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात श्भारतीय संविधान हे सहकारी संघराज्याचे आहे. सामान्य परिस्थितीत संघराज्याप्रमाणे कार्य करणारे ते संविधान आहे तर संकटकाळी ते एकात्म आहे.श्6 यां घटनेची निर्मिती रूढी, प्रथा,परंपरा, अंधश्रध्देच्या विश्वासातून निर्माण झालेली नाही तर घटनाकारांनी भारतीय जनतेच्या इच्छा, आकांक्षा, भावना यांचा विचार करून तसेच देशातील एकूण सामाजिक, अर्थिक, राजकीय, धार्मिक व सांस्कृतिक बाबींचा काटेकोर अभ्यास करून निर्माण केलेली घटना आहे. अशी ही राज्यघटना साध्या बहुमताने, सोप्या पध्दतीने बदलता येत नाही तर त्यासाठी भारतीय संविधानाच्या कलम 368 मध्ये घटना दुरूस्तीची प्रक्रीया सांगितली आहे. भारत हा संघराज्य आहे. केंद्र सरकार व राज्यसरकार अशी दोन सरकारे असली तरी केंद्र व राज्यसरकारला एकच राज्यघटना सांगितली त्याचबरोबर एकेरी नागरीकत्वाची कल्पना स्विकारून या संघराज्याला अधिक सक्षम बनविण्याचा प्रयत्न संविधानाने केला आहे. भारतात जनता ही सार्वभौम आहे. शासनाचे प्रतिनिधी निवडून देण्याचा अंतिम अधिकार जनतेच्या हाती आहे. संघराज्य हे भारताच्या सक्षमतेचा भक्कम पाया आहे. कारण स्वातंत्र्यापूर्वी भारतात संस्थानिके होती या

संस्थानिकेत राजेशाही अस्तित्वात होती परंतु स्वतंत्र भारताची निर्मिती झाल्यानंतर व घटना लागू झाल्ययनंतर सर्व संस्थानिके नष्ट करून, तेथील राजेशाही व पदव्यांची समाप्ती करून सर्व संस्थानिकांना एकाच संघराज्यांच्या छताखाली बांधण्यात आले. व भारत संघराज्याची निर्मिती करण्यात आली यात केंद्रसरकार व राज्यसरकार अशी विभागणी करून भारतीयांचे ऐक्य टिकविण्याचा प्रयत्न घटनेने केला आहे त्यामुळे भारतीय संविधान हे इतर संविधानांपेक्षा आगळे वेगळे आहे. यांच घटनेचे सर्वात मोठे वैशिष्टे म्हणजे घटनेच्या कलम 14 ते 32 मध्ये हक्क दिले आहेत. जे या संविधानाचा मुलभूत पाया आहे. व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्वाचा विकास व राष्ट्राच्या प्रगतीसाठी हक्क आवश्यक असतात. भारतातील 1993 च्या श्मानवी हक्क संरक्षण कायदयानुसार मानवी हक्काची व्याख्या पुढील शब्दांत केली आहे.— मानवी हक्क म्हणजे असे हक्क की जे मानवी जीवन, मानवी स्वातंत्र, मानवी समानता व मानवी प्रतिष्ठा यांच्याशी संबंधित असतात. भारताच्या राज्यघटनेने त्यांच्या अंमलबजावणीची नुसती खात्री दिली नाही. तर त्याचा समावेश आंतराराष्ट्रीय करारानुसार भारतीय घटनेत करून त्याची अंमलबजावणी भारतातील न्यायालयाकडे सोपविली आहे.श7

भारतीय घटनेच्या तिस—या विभागांत मुलभूत अधिकाराचा समावेश केला आहे. त्याचे स्वरूप कायदेशीर आहे. त्यांत समतेचा स्वातंत्रयाचा, धार्मिक स्वातंत्र्याचा, शिक्षणाचा, शोषणाविरूध्दचा, घटनात्मक उपायाचा असे मुलभूत अधिकार दिलेले आहे.या हक्कांचे हनन झाले तर न्यायालयांत दाद मागण्याचा अधिकार भारतीय जनतेला यांच संविधानाने दिले आहे. विशेष म्हणजे या घटनेत 4 थ्या भागातील कलम 51 (अ) मध्ये कर्तव्याचा समावेश आहे. याच कर्तव्याची व्याख्या एच.पी केअरचाईल्ड पुढील शब्दांत करतात— श्स्थान,दर्जा,व्यवसाय याव्दारे किंवा काही गटाचे सभासदत्व स्वीकारल्यामुळे एखादया व्यक्तीकडून होणारे वर्तन म्हणजे कर्तव्य होय.श8 मुलभमत हक्क आाणि कर्तव्य हे एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. ज्याप्रमाणे व्यक्तीला हक्क असतात त्याचप्रमाणे त्याने देशाच्या प्रगतीसाठी काही कर्तव्ये देखील पार पाडली पाहीजे जेणेकरून राष्ट्रविकास, एकात्मता, अखंडता वाढीस लागेल. त्याचबरोबर भारतीय संविधानाने आर्यलंड, स्पेन, ब्रम्हदेश, जर्मनीचे वायमर संविधान यांवरून राज्याच्या धोरणाची मार्गदर्शक तत्वे स्विकारली आहे. आणि यांतून कल्याणकारी राजाचे धोरण अस्तीत्वात आणले. यांच मार्गदर्शक तत्वाबददल डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात श्व्यक्तीला त्याच्या सामाजिक, अर्थिक, राजकीय, शैक्षणिक इ. प्रकारचा विकास साधायचा असतो. पण जेव्हा राज्य धोक्यात येते त्यावेळेस हक्कवर नियंत्रण असणे आवश्यक ठरते. मार्गदर्शक तत्वांना माझ्या दृष्टीने फार महत्व असून आम्हांला केवळ संसदिय स्वरूपाचे सरकार प्रस्थापित करायचे नव्हते म्हणून मुद्दामच या तत्वांचा संविधानात समावेश करण्यात आला आहे. डॉ. आंबेडकर यांच्या मते मार्गदर्शक तत्वे ही नुसती पवित्र घोषणावाक्य नसून ते वास्तवातील कर्तव्य असून मुलभूत हक्कांना मार्गदर्शक तत्वाचे सहाय्यक असलेले कार्य संसदेने करावयाचे आहे.श9

भारताने कल्याणकारी राज्याचे धोरण स्विकारले आहे लोककल्याण्याची भूमिका गृहित धरून राज्यांनी काही कामे करावीत या उद्देशाने राज्यघटनेच्या 4 थ्या प्रकरणांत कलम 36 ते 51 यांत राज्याच्या धोरणची मार्गदर्शक तत्वे यांचा समावेश आहे. कारण समता, स्वातंत्र्य, सामाजिक न्याय यांची पुर्तता करण्यासाठी या मार्गदर्शक तत्वाचा उपयोग होवू शकतो हे कोणीही नाकारू शकत नाही. थोडक्यांत मुलभूत हक्क आणि कर्तव्याची तरतूद करून भारतीयत्वाची भावना जागवीण्याची महत्वपूर्ण भूमिका घटनाकारांनी पार पाडली आहे. यांच क्रांतिकारी राष्ट्रवादाबद्दल डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात — "I I do not like what some people say that we are Indian first and Hindus afterwards or muslims afterwards. I am not satisfied with that , I frankly say that I am not satisfied with that I do not want that our loyality as Indians should be in the Slightest way affected by any competitive loyality whether that loyality arises out of religion , out of our culture or out of our language I want all people to be Indian first, Indian Last and nothing else". 10 आणीबाणीची तरतूद हा भारतीय संविधानाचा महत्वपूर्ण भाग आहे. शांततेच्या काळात संघराज्य व आणीबाणीच्या काळांत एकात्म असे भारतीय शासनाचे स्वरूप आहे. राष्ट्रपतींना आणीबाणीचा अधिकार असल्यामुळे शासनाचे एकात्म स्वरूप यांतून स्पष्ट होत असते. घटनेच्या कलम 352 ते 360 या कलमांत राष्ट्रपतींना आणीबाणीचा अधिकार आहे. या काळांत राष्ट्रपतींच्या हाती सत्तेचे केंद्रीकरण होते. आणीबाणीचा काळांत घटक राज्याची स्वायत्तता नष्ट होते. केंद्र व राज्याचे अर्थिक, कायदेविषयक, नियंत्रणात्मक संबंध बदलतात. व्यक्तीचे मुलभूत अधिकार रद्द होतात. थोडक्यात आर्थिक आणीबाणीतून आर्थिक सक्षम लोकशाही निर्माण करण्याचा प्रयत्न घटनाकारांनी केला आहे. अर्थिक लोकशाही हेच उद्दिष्ट स्पष्ट करतांना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात — "While we have established political Democarcy it is also the desire that we could lay down as an ideal economic democracy. The constitution also wishes to lay down an ideal before those who could be forming the government that ideal is economic democracy." 11

अशा अर्थिक लोकशाहीचे समर्थन करून घटनाकारांनी अर्थिक समता निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. म्हणून डॉ. आंबेडकर म्हणतात श्अर्थिक विषमता ही लोकशाहीला मारक असते आपल्या देशांत सामाजिक व अर्थिक विषमता आह तिचा नायनाट केला पाहिजे अन्यथा विषमतेने गांजलेले लोक राजकीय लोकशाही उदध्वस्त केल्याशिवाय राहणार नाही.श12

भारताने एकेरी नागरिकत्वाचा स्विकार केला. केंद्र व घटक राज्याचे असे व्दिनागरिकत्व भारतीय संविधानाने दिलेले नाही. त्याचबरोबर नागरिकत्व बहाल करतांना धर्म, वंश, भाषा, जाती यांचा देखील विचार केला जात नाही परिणामी एकेरी नागरिकत्वात सक्षम भारतीयत्वाची संकल्पना अधिक सक्षम झाल्याचे दिसून येते.

धर्मनिरपेक्षता हा भारतीय गणराज्याच्या महत्वाचा पाया आहे. राज्य हे सर्व धर्माला समान संधी व वागणूक प्रदान करेल याचाच अर्थ राज्याला कोणताही धर्म असणार नाही. याचाच अर्थ प्रत्येकाला आपल्या धर्मानुसार आचार,विचार व शिक्षणाचे पुर्ण स्वातंत्र्य असेल. 42 व्या घटना दुरूस्तीने धर्मनिरपेक्ष व समाजवाद या शब्दाचा समावेश भारतीय घटनेच्या उददेशपत्रिकेत करण्यात आल्यामुळे मोजक्या धर्मनिरपेक्ष राष्ट्रांमध्ये भारताचा समावेश होतांना दिसून येतो. त्याचबरोबर भारताने संसदिय शासनव्यवस्था स्विकारली असल्यामुळे मंत्रीमंडळ हे सामुदायिकरित्या विधीमंडळाला जबाबदार असेल. त्यामुळे सामुदायिक जबाबदारीचे तत्व हा भारतीय संघराज्याचा महत्वाचा पाया मानला

जातो. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे कामगार वर्गाच्या हिताचे समर्थक होते म्हणून त्यांनी त्यांच्या राज्यसमाजवादात कामगारांच्या हितासाठीच मांडला आणि घटनेत सुध्दा अर्थिक सत्तेच्या विकेंद्रीकरणाचे समर्थन केले. यांतून मागासवर्गीयांना अर्थिक हक्क देण्याचे समर्थन केले त्यांना वाटे की, ३अर्थिक प्रश्नासाठी स्पृश्यास्पृश्य कामगारांची एकजूट आवश्यक आहे. पण स्पृश्य कामगारांची सामाजिक उच्चतेची भावना या ऐक्यांच्या आड येते. एवढेच नव्हे तर, अर्थिक शैक्षणिक दृष्टया समान पातळीवर असलेल्या अस्पृश्य अधिका.याला सामाजिक.अर्थिक अशा क्षेत्रांत स्पृश्य समान लेखेलेच असे नाही.३13 ही भीती बाबासाहेबांना वाटत असल्यामुळे त्यांनी घटनेत सक्षम कामगार कायदे व मुलभूत हक्क मांडण्याचा पूर्ण प्रयत्न केला आहे. भारतीय लोकशाहीची मुख्य चार पायाभुत तत्वे म्हणजे स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्याय होय. सामाजिक क्षेत्रांत व अर्थिक क्षेत्रात समानता प्रस्थापित केल्याशिवाय राजकीय समानतेला अर्थ प्राप्त होत नाही. यांसाठी समानतेवर आधारित समाजरचना निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे म्हणून घटनेत समता व न्याय या दोन मुलभूत तत्वांना विशिष्ट प्राधान्य देण्यात आले आहे. भारतीय संविधानाने कलम 326 नुसार प्रौढ मताधिकाराचा स्विकार केला आहे.त्यानुसार 18 वर्ष पूर्ण झालेल्या प्रत्येक स्त्री पुरूषाला निवडणुकीत मतदान करण्याचा हक्क प्राप्त झाला आहे. त्यासाठी धर्म,जात,वंश भाषा,प्रांत या कोणत्याही गोष्टीचा अडथळा येऊ शकत नाही.

भारतीय घटनेने राष्ट्रपती व संसद यांना महत्वपूर्ण अधिकार प्रदान केले असल्यामुळे केंद्र शक्तीमान बनले आहे. तात्विकदृष्टया भारत संघराज्य असले तरी व्यवहारात मात्र ते एकात्म पध्दतीचे बनले आहे. न्यायालयीन पुर्नविलोकन हे संविधानाने दिलेले महत्वाचे तत्व आहे. त्यामुळे घटनेविरूध्द कोणीही कायदा पास करू शकत नाही. घटनेला त्यामुळे न्यायालयीन संरक्षण मिळाले आहे. यां संविधानाचे सर्वात महत्वाचे उदिष्ट म्हणजे मागासलेल्या जातीजमातीसाठी आणि अन्य जातीसाठी खास तरतूद होय. संविधानाच्या 330 ते 342 या कलमांत विशिष्ट जाती व विशिष्ट वर्गासाठी खास तरतूद करण्यात आली आहे. विशिष्ट जाती व जमातीतील सुधारणा घडवून आणणे हा या तरतुदीचा उद्देश आहे. इतकेच नव्हे तर स्थानिक स्वशासन व कल्याणकारी राज्याची भूमिका काय असेल याचे योग्य मार्गदर्शन घटनेत असल्याने हि घटना सर्व दृष्टीकोनातून श्रेष्ठ ठरते. तरी देखील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या इच्छेप्रमाणे काही तरतुदी राज्यघटनेत टाकू शकले नाही याची खंत व्यक्त करतांना डॉ. आंबेडकर म्हणतात " People always keep on saying to me : O, you are the ,maker of the Constitution; My answer is I was a hack. What I was asked to do. I do much against my will – Sir, My friends tell me that I have made the Constitution . But I am quiet prepared to say that I shall be the first Person to brun it out. I do no want it. It does not suit anybody " 14

मुल्यमापन –

26 जानेवारी 1950 पासून लागू झालेल्या भारतीय संविधानाची आजपर्यंतची वाटचाल ही यशस्वी आहे. भारताला अप्रगत राष्ट्राकडून प्रगतीशील राष्ट्राकडे घेवून जाण्यात व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर एक नवीन शक्ती म्हणून उभे करण्यात भारतीय संविधानाचे योगदान हे अत्यंत मोलाचे ठरते. या संविधानाने निव्वळ कायदेकलमांच्या माध्यमातुन व्यक्तीविकास व राष्ट्रविकासाचे मार्गच मोकळे केले नाही तर भारतीय जनतेच्या सामाजिक, अर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक, जीवनांत आमूलाग्र बदल घडवून आणला. या घटनेने मुलभूत अधिकार व हक्क प्रदान करून माणसा–माणसांतील श्रेष्ठ कनिष्ट, स्पृश्य–अस्पृश्य , गरीब–श्रीमंत, भांडवलदार–मजुर यांच्यातील संघर्ष व दरी करून सर्वांनी एकाच धाग्यात रोवून राष्ट्रीय एकात्मता घडवून आणण्याचे मोलाचे कार्य केले आहे. आज अनुसुचित जाती जमाती व इतर अल्पसंख्यांक समाजाचा जो विकास होत आहे त्याला कारणीभूत भारतीय संविधानच आहे. वर्णव्यवस्था नष्ट करणे, धर्मनिरपेक्षतेचे समर्थन करणे. आरक्षणाच्या माध्यमातुन मागासवर्गीयांना विकासाच्या प्रवाहात आणणे, भारतीयांना मुलभूत अधिकार व हकक प्रदान करून त्यांचा स्वव्यक्तीमत्व विकास घडविणे, समान संधी व दर्जा भारतीय जनतेला देवून त्यांच्या प्रतिष्ठेचा सन्मान करण्याचे कार्य यांच संविधानाने केले. आणि म्हणूनच माहितीचा अधिकार, 18 वरील तरूणांना मतदानांचा हक्क, स्त्रीयांच्या प्रतिष्ठेसाठी स्त्री कायदयाचे सक्षमीकरण, जातीवाद व धर्मवादावर नियंत्रण घालण्यासाठी कायदयांचे सक्षमीकरण करणे, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर मैत्रीपूर्ण संबंध वाढविणे आंरतराष्ट्रीय व्यापार व व्यवहाराचे समर्थन करणे, कामगार, शेतकरी यांच्या हिताच्या कायदयाचे जास्तीत जास्त समर्थन करणे हे सर्व भारतीय संविधानामुळे यशस्वी ठरले आहे हे नाकारता येत नाही. आज भारतामध्ये अनेक जाती , धर्माचे लोक गुण्यागोविंदयाने राहत आहे त्यातुनच राष्ट्रीय एकात्मता व अखंडता वाढून एक सक्षम राष्ट्र म्हणून भारत जगाच्या पाठीवर पुढे आले आहे. सार्क राष्ट्रे, ओपेक राष्ट्र, यु.एन.ओ. सारख्या संघटनेत भारताची जी आज वेगळी छाप आहे त्याला कारण भारतीय संविधान आहे. कि ज्या संविधानाने 21 व्य शतकातील एक प्रगत शक्ती म्हणून भारताचा मानाचा झेंडा रोवला आहे.

आज भारतात अनेक घटक राज्ये आहेत त्यांत अनेक धर्म,जात, रूढी, प्रथा, परंपरा, उत्सव, सण साजरे करणारे लोक राहतात. राज्यसरकार व केंद्रसरकारचा प्रशासनवर्ग मोठा आहे असे दसून देखील वादविवाद, संघर्ष यांसारख्या बाबी तोडग्या स्वरूपाच्याच आहेत याला कारण म्हणजे भारतीय संविधानाने सर्वांग विकासाच्या धोरणाचे केलेले समर्थन होय. या संविधानाचे अर्थिक धोरण लवचिक असल्यामुळे प्रगत राष्ट्रे भारताबरोबर अर्थिक सहकार्य करण्यास व व्यापार वाढविण्यास इच्छूक आहे. म्हणून 1991 नंतर मुक्त अर्थव्यवस्थेचे धोरण आम्ही स्विकारल्यामुळे खाजगी उदयोग व सरकारी उदयोग यांत समतोल पातळीवर मोठया प्रमाणात अर्थिक गुंतवणूक झाली परिणामी 21 व्या शतकातील नवीन अर्थिक महाशक्ती म्हणून भारत उदयांस येंताना दिसून येत आहे.

आज भारतासमोर जातीवाद, धर्मवाद, आतंकवाद, शेतक–यांच्या आत्महत्या, परराष्ट्र संबंध, भ्रष्टाचार, नेसर्गिक आपत्ती सारख्या अनेक समस्या ठाण मांडून उभ्या आहे. भारत धान्याचे कोठार जरी असले तरी भाकरीचे तुकडे गमावलेल्या लोकांना रडण्याचा आवाज कान्याकोप–यातून ऐकू येतोच. या सर्व समस्यांचे निराकरण करण्याची ताकद भारतीय संविधानात आहे. हे आपल्याला नाकारून चालत नाही त्याला आवश्यकता आहे फक्त संविधानाच्या योंग्य अंमलबजावणीची आणि प्रबळ राजकीय इच्छाशक्तीची. आज बदलत्या परिस्थितीनुसार संविधानाची काही कलमे नियम, कायदे हि कालबाहय होत असतात असा कालबाहय कलम , कायदयांना घटनादुरूस्तीच्या प्रक्रीयेच्या माध्यमातुन काढून टाकणे व त्याजागी नवीन कायदे कलमांची निर्मिती करून जे समाजाला वर्तमानकालीन परिस्थितीत लागू करणे आवश्यक

असते. त्यामुळे वर्तमानकालीन भौतिक, सामाजिक, अर्थिक, राजकीय बदलाशी जुळवून घेता येते. परंतु सदर प्रक्रीया करतांना संविधानाच्या मुळ प्रारूप किंवा गाभा बदलणे किंवा त्याला काढून टाकणे हे योंग्य ठरणारच नाही. कारण संविधानाच्या मुळ गाभा किंवा प्रारूप सर्वआवश्यक व परीपुर्ण असल्याने त्याला धक्का लावणे म्हणजे ते घटनेचे अवमूल्यन होईल. यांच संविधानाची मुक्त कंठाने प्रशंसा करतांना व घटना समितीच्या अध्यक्षपदावरून बोलतांना डॉ. राजेंद्रप्रसाद म्हणतात –

" I have experienced that the exhibition of uncanny zeal and dedication by the chairman of the drafting committee. Dr. Ambedkar despite his ill health is umparalled . He not only justified his selection as the chairman of the Drafting committee but has also gloriously shown his superb constitution making ability"15 तर भारतीय उद्देशपत्रिकेचे कौतुक घटना समितीचे सभासद पंडित ठाकूरदास भार्गव यांनी पुढील शब्दांत केले आहे. – & " The Preamble is the most precious part of the Constitution. It is the soul of Constitution It is a key to the Constitution. It is a proper yardstick with which are can measure the worth of constitution. It is a jewel set in the Constitution. It is a super prose peomm... I would like that we examine all provisions of the Constitution by this touchstone of the preamble and thus devide whether the Constitution is good or not." तर भारतीय उद्देशपत्रिकेचे कौतुक घटना समितीचे सभासद पंडित ठाकूरदास भार्गव यांनी पुढील शब्दांत केले आहे. – " The Preamble is the most precious part of the Constitution. It is the soul of Constitution It is a key to the Constitution. It is a proper yardstick with which are can measure the worth of constitution. It is a jewel set in the Constitution. It is a super prose peomm... I would like that we examine all provisions of the Constitution by this touchstone of the preamble and thus devide whether the Constitution is good or not." 16 त्यामुळे थोडक्यांत संविधान हे प्रत्येक भारतीयाचा अंतरआत्म्याच्या प्रकटीकरणाची खरी प्रचिती आहे. जी प्रत्येक भारतीयाचा विकास साधू शकते.

संविधान सक्षमीकरणाचे उपाय –

1) संविधान अध्ययनाचा अभ्यास प्राथमिक शिक्षणापासून तर उच्च शिक्षणापर्यंत सक्तीचा करणे.
2) घटनेतील कोणतीही दुरूस्ती करण्याअगोदर दुरूस्तीबाबत लोकमत व संवैधानिक चर्चा आाणि सर्वोच्च न्यायालयाचा सल्ला घेणे बंधनकारक असावे.
3) सरकारी निमसरकारी व खाजगी विभागांमध्ये घटनेच्या उददेशपत्रिकेचे सक्तीचे पठण करावे.
4) भारतीय संविधानाची निर्मिती विज्ञाननिष्ट दृष्टीकोन डोळयासमोर ठेवून झाल्यामुळे या संविधानाला अंधश्रध्दा, बुवाबाजी, धर्मवाद यांच्या बंधनातून मुक्त करावे.
5) भारतातील सर्व नागरिकांनी संविधानाबाबत सकारात्मक व आदरयुक्त व नैतिक भाव ठेवणे.
6) संविधान दिवस साजरा करणे हे बंधनकारक करणे.

देशातील मुलभूत विचारप्रवाहाला प्राधान्य दिले तर संविधान सक्षम होईल. देशाची घटना हि देशातील समाजव्यवस्थेशी व विचारप्रवाहाशी जुळणारी असावी.तरच ती घटना समाजधिष्ठीत बनू शकते आणि भारतीय संविधानाचे वैशिष्टय म्हणजे प्रचलित विचारप्रवाह सामाजिक नितिमत्ता आाणि विकास यांचा सुंदर समतोल यांत साधला गेला आहे. कार्ल मार्क्सचे निकटचे सहकारी फर्डिनंड लासल म्हणतात श्वैधानिक प्रश्न हे मूलतः योग्यायोग्यतेवर अवलंबून नसून बळावर आधारित असतात. देशाचे संविधान हे देशात प्रचलित असलेल्या विचार प्रवाहावर अवलंबून असते म्हणूनच देशाच्या घटनेत देशातील विचार प्रवाहाचे जितके हुबेहुब प्रतिबिंब असेल तितकी ती घटना स्थिर व मौलिक समजली जाईल.17

निष्कर्श –

देशाचे संविधान हा त्या देशाचा मुलभूत गाभा असतो. व्यक्तीच्या सामाजिक,अर्थिक,राजकीय,धार्मिक,सांस्कृतिक जीवनात अमुलाग्र परिवर्तन घडवून आणण्याचे ते श्रेष्ठ साधन असते आणि हिच कल्याणकारी, हितकारी भुमिका भारतीय संविधानाची असल्यामुळे भारतीय संविधान भारतीयांसाठी वरदान ठरते. हे संविधान जुने जरी असले तरी त्याची उपयुक्तता वर्तमानकाळात दुपटीने वाढली आहे. कारण यांत मानवी कल्याण व प्रगतीचा सर्वसमावेशक दुष्टीकोन असल्यामुळे व्यक्तीला आपल्या व्यक्तिमत्वाचा विकास साधण्याची संधी यांच संविधानाने उपलब्ध करून दिली आहे. व्यक्तीचा दर्जा , समानसंधी आणि व्यक्मीची प्रतिष्ठा तसेच समता, न्याय, स्वातंत्र्य, यांच संविधानाने भारतीयांना दिल्यामुळे अशा संविधानाचे संरक्षण करून त्याला जास्तीत जास्त लोकाभिमुख करण्याचे काम शासनसंस्थेचे आदय कर्तव्य बनते. कारण व्यक्ती, प्रवृत्ती आणि सत्ता यांच्यात सतत बदल होत असतो परंतु संविधानाची उपयुक्तता आजदेखील देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी दिपस्तंभासारखे सक्षमपणे उभी असते हे सुर्यप्रकाशाइतके स्वच्छ आहे आाणि अटळ सत्यही आहे हे नाकारता येत नाही. म्हणून संविधानातील दोष शोधण्यापेक्षा व त्या टिकेची झोड उठवण्यापेक्षा संविधानाची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करणा–या शासन यंत्रणेची कार्यक्षमता वाढविणे व जलद अंमलबजावणी करणे हिच काळाची खरी गरज आहे.

संदर्भ –

1. देवरे पी.डी., निकुंभ डि.एस. – भारतीय राजकीय विचार, प्रशांत पब्लिकेशन, जळगांव, I आवृत्ती, 2012, पान क्रमांकं. 8
2. खेर सी. पी. – राजकीय अर्थ शास्त्राचे नवे स्वरूप, दिलीपराज प्रकाशन, पुणे प्रकाशन क्रं 1420, 25–9–2006. पान क्रमांक 23
3. उपरोक्त – पान क्रमांक 230
4.Dalit Society and the challenges of development, Edited by Om Prakash Sangwan, Commen wealth Publication, New Delhi, Edition-I- 1996, Page No. -25
5. Dr. Babasaheb Ambedkar, Writing and Speeches, Vol- 2 Compiled and Editor by Vasant Moon, Page No.- 42
6. घटना समितीतील – 4.11.1948 रोजी केलेले डॉ. आंबेडकर यांचे प्रतिपादन, चर्चाखंड– टप्पए पान क्रमांक. 35,44
7. कुलकर्णी पी.के –मानवी हक्क आणि सामाजिक न्याय,डायमंड पब्लिकेशन पुणे, I आवृत्ती,2003,पान क्रमांक 14–15.
8. उपरोक्त पान क्रमांक 270
9. देवरे पी.डी.,निकुंभ. डि.एस. – भारतीय राजकीय विचार, प्रशांत पब्लिकेशन जळगांव, I आवृत्ती, 2012, पान क्रमांकं. 6
10.Dr. Babasaheb Ambedkar, Writing and Speeches , Vol-2 , Comptied and Editor by Vasant moon. Page No. 195
11.Constitution Asambly Debets – Vol-7 , Page No. 494.
12. निकुंभ दिलीपसिंह – आधुनिक राजकीय प्रणाली , प्रशांत पब्लिकेशन जळगांव, आवृत्ती – I , 1 जानेवारी 2015, पान क्रमांक 26.
13. देशपांडे म.द.– डॉ.आंबेडकर यांचे राजकीय विचार,लोकवाड्मय गृह मुंबई, आवृत्ती II ,मार्च 1998, पान क्रमांक 25
14.Proceeding of the Council of State (Rajya Sabha) 2nd Sept. 1953, Columns 864-80 and 1953 columns 99-1003)
15. देवगांवकर श. गो. –राजकीय विचारवंत,साईनाथ प्रकाशन, नागपूर I . आवृत्ती, 2006,पान क्रमांक 268
16. राणे शुभांगी – भारताचे संविधान, अथर्व पब्लिकेशन, धुळे I. आवृत्ती, 2013, पान क्रमांक 32
17. जाती संस्थेचे उच्चाटन – डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर (अनुवादक – वसंत मून) मनोविकास प्रकाशन, मुंबई, I . आवृत्ती, डिसेंबर 1989, पान क्रमांक 23

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,
We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.org